

DOI: <https://doi.org/10.36719/3005-3137/11/177-184>

Səbinə Həziyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Bakı, Azərbaycan

<http://orcid.org/0009-0004-7170-6577>

haziyevasabina@mail.ru

Müasir mərhələdə türk dövlətlərinin qarşılıqlı integrasiyası

Xülasə

Postsovet məkanında baş verən geosiyasi transformasiyalar nəticəsində türk dövlətlərinin müstəqillik əldə etməsi regionda tamamilə yeni əməkdaşlıq modelinin formalaşmasına zəmin yaratdı. Bu prosesdə Türkiyənin təşəbbüskar mövqeyi xüsusi əhəmiyyət kəsb etdi və ortaqların tarixi köklər, dil yaxınlığı və mədəni bağlılıq siyasi dialoqu genişləndirməyə üçün real imkanlara çevrildi. İlk mərhələdə münasibətlər daha çox simvolik xarakter daşıyır, dövlət başçıları səviyyəsində keçirilən görüşlər qarşılıqlı etimadın formalaşmasına xidmət edirdi. Lakin zaman keçdikcə bu əlaqələr daha praktik müstəviyə keçərək iqtisadi əməkdaşlıq, enerji siyasəti və nəqliyyat-kommunikasiya layihələri ilə zənginləşdi. 1990-cı illərin əvvəllərindən etibarən keçirilən zirvə görüşləri Türk dövlətləri arasında ortaqların mövqelərinin müəyyənləşdirilməsində mühüm rol oynadı. Bu görüşlər təkcə siyasi jest deyil, həm də gələcək integrasiyanın əsas istiqamətlərini müəyyən edən platforma kimi çıxış etdi. 2000-ci illərin sonlarına doğru isə əməkdaşlıq keyfiyyətcə yeni mərhələyə qədəm qoydu. Xüsusilə 2009-cu ildən sonra yaradılan institusional mexanizmlər əlaqələrin sistemli və davamlı şəkildə inkişafına təkan verdi. Bu strukturlar çərçivəsində qəbul olunan qərarlar dövlətlər arasında koordinasiyanı gücləndirdi və ortaqların layihələrin həyata keçirilməsini asanlaşdırdı. Bununla yanaşı, integrasiya prosesinin bütün iştirakçılar üçün eyni tempdə irəliləməməsi müəyyən çətinliklər yaratdı. Bəzi dövlətlərin fərqli xarici siyasət prioritetləri, iqtisadi maraqları və geosiyasi mövqeləri əməkdaşlığın dərinliyinə təsir göstərdi. Ayrı-ayrı hallarda bu fərqliliklər integrasiya prosesinin sürətini zəiflətməmiş olsa da, ümumi dinamika müsbət istiqamətdə qorunub saxlanıldı. 1992-2025-ci illər ərzində baş verən proseslərin təhlili göstərir ki, türk dövlətləri arasında integrasiya mərhələli və çoxşaxəli xarakter daşıyır. Bu müddət ərzində həm əsas faktorların, həm də prosesdə qeyri-müntəzəm iştirak edən tərəflərin mövqeləri ümumi inkişaf trayektoriyasına təsir göstərmişdir. Nəticə etibarilə, bu integrasiya yalnız regional əməkdaşlıq çərçivəsində deyil, həm də daha geniş geosiyasi kontekstdə öz əhəmiyyətini artırmaqda davam edir və gələcək üçün yeni imkanlar formalaşdırır.

Açar sözlər: *türk dünyası, integrasiya, müstəqillik, regional əməkdaşlıq, postsovet məkan*

Sabina Haziyeva

Azerbaijan State Pedagogical University

Doctor of Philosophy in History

Baku, Azerbaijan

<http://orcid.org/0009-0004-7170-6577>

haziyevasabina@mail.ru

Integration of the Turkish World in The Modern Stage

Abstract

The independence of the Turkic states as a result of geopolitical transformations in the post-Soviet space laid the foundation for the formation of a completely new model of cooperation in the region. In this process, Turkey's initiative position was of particular importance, and common historical roots, linguistic affinity and cultural ties became real opportunities for expanding political dialogue. At the initial stage, relations were more symbolic in nature, meetings held at the level of heads of state served to build mutual trust. However, over time, these relations moved to a more practical level, enriched with economic cooperation, energy policy and transport and communication projects. Summits held since the early 1990s have played an important role in defining common positions among the Turkic states. These meetings have not only served as political gestures, but also as platforms for determining the main directions of future integration. Towards the end of the 2000s, cooperation entered a qualitatively new stage. In particular, institutional mechanisms created after 2009 gave impetus to the systematic and sustainable development of relations. Decisions taken within these structures have strengthened coordination between states and facilitated the implementation of joint projects. At the same time, the fact that the integration process has not progressed at the same pace for all participants has created certain difficulties. The different foreign policy priorities, economic interests and geopolitical positions of some states have affected the depth of cooperation. Although in some cases these differences have weakened the pace of the integration process, the overall dynamics have been maintained in a positive direction. An analysis of the processes taking place during 1992-2025 shows that integration among the Turkic states has been gradual and multifaceted in nature. During this period, the positions of both the main actors and the parties participating irregularly in the process have influenced the overall development trajectory. As a result, this integration continues to increase its importance not only within the framework of regional cooperation, but also in a broader geopolitical context and forms new opportunities for the future.

Keywords: *Turkic world, integration, independence, regional cooperation, post-Soviet space*

Giriş

SSRİ dağıldıqdan sonra müstəqillik qazanmış türk dövlətlərini təsirləri altına almaqda maraqlı olan bir çox geosiyasi “aktyorlar” fəallaşdı. Regionda dominant oyunçular arasında Türkiyə Respublikası da var idi. Onun maraqları əsasən türk etnik qrupuna mənsub olan ölkələrə yönəlmişdi: Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan, Türkmənistan və Azərbaycan.

XX əsrin sonlarında dünyada güclənən integrasiya prosesləri fonunda Türkiyə də öz ətrafında türk əksəriyyəti olan dövlətləri “birləşdirmək” fürsətindən istifadə etmək qərarına gəldi. Bu, Ankaranın rəhbərlik etdiyi postsovet türk dövlətlərinin beynəlxalq münasibətlərə təsir göstərə biləcək nüfuzlu “türk amili”nə çevrilmə potensialını müəyyən etməyə maraq yaradı.

Ankaranın hərəkətləri siyasi, iqtisadi, mədəni və təhsil sahələrində əməkdaşlığın inkişafına yönəlmişdi. Bəlkə də 1990-cı illərdə Türkiyənin siyasi elitası müxtəlif sahələrdə dövlətlərarası dialoqdan daha iddialı planlar qura bilərdi. Rəsmi olaraq, Türkiyə rəhbərliyi türk dövlətləri ilə əlaqələri gücləndirmək səylərinin digər ölkələrin maraqlarına təhlükə yaratmadığını bildirdi (Ağayeva, 2025, s. 4).

Tədqiqat

Yeni geosiyasi şərait postsovet məkanında yaranmış dövlətlər qarşısında həm çağırışlar, həm də yeni perspektivlər açdı. Nəticədə onlar xarici siyasətdə daha müstəqil qərarlar qəbul etməyə və beynəlxalq əməkdaşlıq imkanlarını genişləndirməyə yönəldilər. Resursları, geostrateji mövqeyi və müstəqilliyi ilə postsovet ölkələri üçün yeni imkanlar açılırdı. Onların liderləri heç bir “mərkəz”in nəzarətinə qayıtmaq istəmirdilər. Suverenlik və bərabərlik prinsiplərinə əsaslanan geniş xarici siyasət tərəfdaşları ilə dialoq quraraq öz “xətt”ini davam etdirmək əzmində idilər. Moskva ilə dialoqun davam etdirilməsini və ABŞ, AI, Çin, Türkiyə, İran və digər ölkələrlə münasibətlərin inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutan çoxvektorlu xarici siyasət elan edildi.

Türkiyə vektoru ilk növbədə Ankaranın təşəbbüsü sayəsində ən dinamik istiqamətlərdən biri olmuşdur. Türkiyə Orta Asiya dövlətlərinin müstəqilliyini tanıyan ilk dövlət idi və bu ölkələrdə səfirliklər açaraq ora yüksək vəzifəli nümayəndə heyətləri göndərmişdir.

Müxtəlif qarşılıqlı əlaqə formaları arasında Türkiyə hökuməti zirvə görüşləri - türkdilli dövlətlərin liderlərinin qarşılıqlı maraq doğuran geniş məsələləri müzakirə etmək üçün birgə görüşləri üçün lobbicilik edirdi. Zirvə görüşlərinin keçirilməsi təklifi ilk dəfə 1992-ci ilin may ayında Türkiyənin Baş naziri S.Dəmirəl tərəfindən səsləndirilmişdir. Ölkə liderlərinin ilk görüşü 1992-ci ilin oktyabr ayında Ankarada keçirilmişdir (Tağıyev, 2022, s. 10).

Postsovet dövründə türk dövlətləri arası əməkdaşlığı bir neçə dövrə bölmək olar. Birinci mərhələ: 1992-ci ildən 2001-ci ilə qədər. Ankarada (1992-ci ildə) keçirilən ilk zirvə görüşündə “ölkələr arasında qardaşlıq və həmrəylik ruhu”nu qeyd edən Ankara Bəyannaməsi imzalanmışdır. Görünür, eyni tarix, dil və mədəniyyəti təşviq etməklə Türkiyə rəhbərliyi ortaq məxrəc axtarmış və eyni zamanda “qardaş” ölkələrlə qarşılıqlı əlaqələrdəki xüsusi rolunu əsaslandırmağa çalışmışdır. Zirvə görüşündə enerji resursları, nəqliyyat yolları, eləcə də sülh və təhlükəsizlik məsələləri müzakirə edilmişdir.

İstanbul Sammiti (1994) zamanı terminologiyada dəyişiklik edildi: ölkələr arasında sıx əlaqələri nümayiş etdirməyə xidmət edən “qardaşlıq ruhu” daha neytral ifadə olan “xüsusi əlaqələr” ilə əvəz olundu.

Bişkek Sammiti (1995) türk dövlətlərinin ölkə başçılarını tam şəkildə bir araya gətirdi. Görüş zamanı türk xalqlarının böyük mədəni və tarixi irsinin qorunması zərurəti vurğulandı. Bütün rəhbərlər əməkdaşlıq etmək və münasibətləri inkişaf etdirmək barədə razılığa gəldilər. Türkiyə vasitəsilə Avropaya, Aralıq dənizinə qaz və neft kəmərlərinin çəkilməsi layihələrini müzakirə etdilər.

Növbəti sammit zamanı imzalanan Daşkənd Bəyannaməsi (21 oktyabr 1996-cı il) türk dövlətləri arasında müxtəlif sahələrdə əməkdaşlığın dinamik və mütərəqqi inkişafını sənədləşdirdi.

Ölkələrin liderləri ticarət-iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi və qarşılıqlı ticarətdəki maneələrin aradan qaldırılmasının vacibliyini qeyd etdilər (Hüseynova, 2021, s. 176). Zirvə görüşünün əsas nailiyyətlərindən biri Türk Dövlətləri Başçıları Zirvə Görüşlərinin Katibliyinin yaradılması oldu. Ona dövlət başçılarının görüşləri üçün materialların hazırlanması, türk dövlətlərinin dilinin, mədəniyyətinin və nailiyyətlərinin təbliğinə həsr olunmuş konfrans və simpoziumların keçirilməsi, türk xalqlarının keçmişi və bu günü haqqında tarixi ədəbi mənbələrin araşdırılması, seçilməsi və nəşrə hazırlanması ilə bağlı funksiyalar həvalə edildi.

1998-ci ilə qədər türk dövlətləri arasında keçirilən sammitlərdə iştirakçıların tərkibində dəyişikliklər baş verdi. Bu mərhələnin başlanğıcı, 2001-ci il Astana Sammiti ilə əlaqədardır. Sammitdə Türkmənistan istisna olmaqla, demək olar ki, bütün türk ölkələrinin rəhbərləri bir araya gəldi. Bununla belə, Ankaranın diqqət mərkəzində olan türk dövlətləri liderlərinin görüşlərini nəzərdə tutan türklərarası sammitlər ideyasına qarşı reaksiyalar bu dövrdə daha aydın şəkildə üzə çıxdı.

İştirakçıların tərkibindəki dəyişiklik dörd ölkə rəhbərinin - Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Türkiyə liderlərinin qatıldığı Bakı Sammitində (2000) davam etdi. Əvvəlki görüşdə olduğu kimi, Türkmənistanı Məclis sədri, Özbəkistanı isə Parlament sədri təmsil edirdi.

Türk dövlətləriarası dialoqa marağın tədricən azaldığını nəzərə alaraq, əməkdaşlığın yenilənməsi zərurəti yarandı. Yeni institusional strukturun yaradılması müzakirə edildi. Qazaxıstan Prezidenti N.A.Nazarbayev Türk Dövlətləri Parlamentlərarası Assambleyasının yaradılmasını təklif etdi.

İstanbul görüşü (2001) ortaq mədəniyyətin, tarixin və dilin roluna dərinlən nəzər salınması ilə başladı. Dövlət başçıları dostluğun, bərabərliyin və qarşılıqlı maraqlara hörmətin qorunmasının vacibliyini vurğuladılar. Görüş iştirakçıları ölkələrin enerji potensialına diqqət yetirdilər.

Türkmənistan Prezidentinin əməkdaşlığa qayıtması hər iki tərəfdən yüksək qiymətləndirildi və VIII Zirvə görüşünün 2002-ci ildə Aşqabadda keçirilməsi qərara alındı. Bu qərar Türkmənistanın türklərarası dialoqa marağını dəstəkləmək istəyindən irəli gəldi (Orucov, 2021, s. 3). Lakin bu planlar gerçəkləşmədi, çünki 2001-ci ildən başlayaraq zirvə görüşləri durğunluq dövrünə - heç bir zirvə görüşünün təşkil edilmədiyi və qurultayların keçirilmədiyi uzun bir fasiləyə qədəm qoydu.

Yalnız beş illik fasilədən sonra türk dövlətləriarası görüşlərin ikinci mərhələsi başladı. Türk dövlətləri liderlərinin zirvə görüşü Antalyada (noyabr 2006) keçirildi. Əvvəlki tədbirlərdə olduğu kimi, Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Türkiyə prezidentləri Türkiyədə görüşdülər.

Maraqlıdır ki, Qurultaylar zamanı bir çox mühüm integrasiya qərarları qəbul edildi. Məsələn, 2007-ci ildə Bakıda keçirilən XI Qurultayda siyasi birliyin yaradılması ideyası irəli sürüldü. Türkiyə Respublikasının Baş naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğan türk dövlətlərinin mühüm xarici siyasət sahələrində səylərini əlaqələndirmək üçün siyasi birliyin yaradılmasını təklif etdi (Əsədova, 2024, s. 67).

Türk Ölkələri Parlament Assambleyasının Nizamnaməsində aşağıdakı məqsədlər müəyyən edilib: əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi; zirvə görüşlərinin təşkilinə dəstəyin təmin edilməsi; ortaq siyasi baxışların inkişaf etdirilməsi; qanunvericilik təcrübəsinin mübadiləsi.

Yaxınlaşmada ən çox maraqlı olan dörd ölkənin - Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Türkiyənin iştirak etdiyi Naxçıvanda keçirilən Türk Dövlət Başçılarının IX Zirvə Görüşündən (2009) sonra daha da böyük integrasiya dərəcəsi yarandı. Türkiyə prezidenti gələcək görüşlərdə iştirakın genişləndiriləcəyinə ümid etdiyini bildirdi (Məmmədov, 2025, s. 4). Bu, açıq şəkildə Özbəkistan və Türkmənistanın iştirak etməyən prezidentlərinə aid idi. Başqa sözlə, Türkiyə

rəhbərliyi bu dövlətlərin iştirakına ümid etməyə davam edirdi. Türk Dövlət Başçıları Naxçıvan Zirvə Görüşü ortaq tarix, dil və mədəniyyət, dostluq, bərabərlik və qarşılıqlı fayda əsasında bütün sahələrdə mövcud yüksək səviyyəli əlaqələrin əhəmiyyətini bir daha təsdiqlədi.

Görüşün ən vacib nailiyyətləri türk dövlətləri arasında əməkdaşlıq üçün yeni institusional strukturun - Türk Dövlətlərinin Əməkdaşlıq Şurasının (Türk Şurası) yaradılması qərarı və mərkəzi İstanbulda yerləşən yeni beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatın təsis müqaviləsinin imzalanması oldu. Türk Şurasına beş orqan daxil idi: Dövlət Başçıları Şurası; Xarici İşlər Nazirləri Şurası; Ağsaqqallar Şurası; Xarici İşlər Nazirliklərinin Fəxri Vəzifəli Şəxsləri Şurası; Daimi Katiblik.

Türkiyə Prezidenti A.Gül bu hadisəni tarixi bir addım kimi xarakterizə etdi, çünki bu, türk dünyasını birləşdirən institusional strukturun ilk dəfə ortaya çıxması demək idi. Türkiyə Prezidenti Naxçıvan zirvə görüşünün türk ölkələrinin integrasiyasında dönüş nöqtəsi olacağına və Türk Xalqları Birliyinin yaradılması ilə nəticələncəyinə əminliyini bildirdi (Şamiş, 2025, s. 54). Beləliklə, institusional strukturların yaranması türk integrasiyasının yeni mərhələsinin (2009-2015) başlanğıcını asanlaşdırdı.

Qazaxıstan lideri N.A.Nazarbayev integrasiyanı gücləndirmək üçün yeni təşəbbüslər irəli sürməyə davam edərək Qazaxıstanda "Türk Dünyası Akademiyası"nın və Akademiyanın daxilində Türk Tarixi və Mədəniyyəti Mərkəzinin, Türk Dilinin Öyrənilməsi Mərkəzinin, Türk Kitabxanasının və Türk Muzeyinin yaradılmasını təklif etdi.

Qazaxıstan Prezidentinin sözlərinə görə, Akademiya türk xalqlarının dünya sivilizasiyasına verdiyi töhfəni vurğulamaq üçün türk tarixini və mədəniyyətinin öyrənilməsini təşviq edəcək. N.A.Nazarbayev öz ideyasını aşağıdakı sözlərlə əsaslandırdı: "Mövcud türk dünyasını birləşdirəcək başqa heç kim yoxdur. Türkiyə bunu etməyə başlayanda dərhal buna "pantürkizm" deyirlər. Qazaxıstanda pantürkizm yoxdur, ona görə də mən Türk Akademiyası təklif edirəm" (Paruboçaya, 2025, s. 148).

Planlaşdırılan layihə gerçəkləşdi və 25 may 2010-cu ildə Türkiyə Respublikası və Qazaxıstan Respublikası prezidentləri tərəfindən Astanada Türk Dünyası Akademiyası açıldı. Mərkəz qədim dövrlərdən bu günə qədər türk dünyasının, onun mədəniyyətinin və tarixinin dərinədən öyrənilməsini əlaqələndirməyə; türk ölkələrində tədqiqat və təhsil mərkəzləri arasında qarşılıqlı əməkdaşlığı asanlaşdırmağa başladı.

Türk Dünyası Akademiyası tərəfindən nəşr olunan jurnalın meydana çıxması da türk xalqlarının yaxınlaşmasına töhfə verdi. Türk həftəlik nəşri olan "Turkic Weekly" ilk dəfə 2015-ci ildə nəşr olundu. Onun məqsədi türk dünyasından müntəzəm olaraq xəbərlər vermək idi. Nəşrin qısa məlumatında deyilir ki, "Turkic Weekly türk dünyasında baş verən əsas siyasi, sosial-iqtisadi və elmi hadisələr barədə etibarlı məlumat və vaxtında təhlil təqdim edir" (Bayramova, 2021, s. 21). Qeyd etmək lazımdır ki, ADPU-nun nəzdində yaradılmış Türkoloji mərkəzin 2023-cü ildən dərc olunan "Mahmud Kaşğarlı" beynəlxalq elmi jurnalı türk xalqlarının dili, ədəbiyyatı, folkloru, tarixi, etimologiyası, arxeologiya və antropologiyası, etnoqrafiyası, mədəniyyət və incəsənəti, türkdünyagörüşü, politologiya sahəsini əhatə edən elmi araşdırmaları nəşr etmək kimi missiyanı öz üzərinə götürmüşdür. "Mahmud Kaşğarlı" beynəlxalq elmi jurnalında türk xalqlarının dili və tarixinə aid qədim mənbələr və əlyazmalarında, xüsusilə Çin mənbələrində olan ("Mahmud Kaşğarlı": cild 2, №1. s.76-85; cild 2, № 2, s.175-179; cild 3, №1, s.161-172) məlumatları əks etdirən məqalələrə tez-tez rast gəlinir (<https://www.kashgarli.az/index.php/az/>).

2011-ci ildən bəri türk ölkələrinin liderləri arasında görüşlərin formatı dəyişib; onlar indi Türk Dövlətləri Əməkdaşlıq Şurasının (TDƏŞ) zirvə görüşlərində toplaşırlar. İlk görüş Alma-Atıda

(2011) baş tutub və “Türk Döndüyü”nü: Qazaxıstan, Azərbaycan, Qırğızıstan və Türkiyəni əhatə edib. Görüş zamanı biznes forumu keçirilib və Türk Ölkələri Biznes Şurasının yaradılması haqqında saziş imzalanıb (Mahmudov, 2021, s.78). Biznes Şurası türk ölkələrindən olan iri şirkətlərin nümayəndələrini bir araya gətirib. TDƏŞ-in baş katibi Halil Akıncının sözlərinə görə, Şura iki əsas funksiyanı yerinə yetirməli idi: qarşılıqlı ticarətdə mövcud maneələri və gömrük maneələrini aradan qaldırmaq və yeni layihələr hazırlamaq.

İkinci TDƏŞ zirvə toplantısı 2012-ci ilin avqust ayında Bişkekdə təhsil, elm və mədəni əməkdaşlığa yönəlmişdi. Görüşdə Türk Şurasının institusionalizasiyası ilə bağlı konkret məsələlər müzakirə edildi. Dövlət və hökumət başçıları Türk Şurası Katibliyinin Maliyyələşdirilməsi haqqında Bəyannamə imzaladılar. Türkiyənin xarici işlər naziri Ə.Davudoğlu çıxışında Türkiyənin Türk Şurasının yaxşı nüfuza malik bir təşkilat kimi beynəlxalq mövqeyini artırmaq üçün atdığı addımları qeyd etdi (Məmmədov, 2021, s. 39).

Üçüncü zirvə toplantısı 2013-cü ildə Azərbaycanın Qəbələ şəhərində keçirildi. Ölkələr və xalqlar arasında nəqliyyat şəbəkələri və əlaqələri müzakirələrinə üstünlük verildi. Türkiyə prezidenti qeyd etdi ki, türk dünyasının iqtisadi və mədəni integrasiyası nəqliyyat infrastrukturunun inkişafından asılıdır. Onun fikrincə, əsas prioritet türk dünyasını global iqtisadiyyatın mərkəzi bölgəsinə çevirmək olmalıdır. O, 4-cü Türk Şurası Zirvə Toplantısında türk dünyasını vahid bir bütöv kimi təmsil etmək istəyini ifadə etdi. Özbəkistan və Türkmənistanı növbəti zirvə toplantısında iştirak etməyə çağırdı (Səttərov, 2015, s. 35).

Türkiyə Respublikasının çağırışları Bodrumda keçirilən dördüncü zirvə toplantısında (2014) nəzərə alındı. Əsas müzakirə mövzusu turizm idi. Zirvə toplantısı zamanı imzalanan Bəyannamədə türk xalqlarının ortaq tarixi, dili, mədəniyyəti və adət-ənənələrinə əsaslanan həmrəyliyin gücləndirilməsi və möhkəmləndirilməsinə güclü sadıqlıq vurğulandı. Tərəflərin suverenlik, ərazi bütövlüyü və sərhədlərin toxunulmazlığı prinsiplərinə uyğun olaraq iştirakçı ölkələrin siyasi və iqtisadi təhlükəsizliyini gücləndirməyi hədəflədikləri bildirildi.

Beləliklə, yenilənmiş TDƏŞ zirvə toplantıları mövcud “Türk Döndüyü”nün - sabit və integrasiyada ən çox maraqlı olan ölkələrin möhkəmlənməsinə töhfə verdi. Türk integrasiya birliyinin global siyasətdə təsirli bir amilə çevrilməsi prosesində Ankara məhz bu ölkələrə güvənəcək.

Hazırda Türkiyənin sadəcə postsovet türk ölkələrini integrasiya etməyə deyil, həm də global səhnədə vahid aktyor kimi qəbul ediləcək bir türk dünyası yaratmağa çalışdığı aydındır. Integrasiyanın əsas mərhələsi türk dövlətlərarası qarşılıqlı əlaqənin təməlini təşkil edən “Türk Döndüyü”nün meydana gəlməsidir. Onlar bütün görüş və zirvə görüşlərində iştirak etmiş, ölkələrin integrasiyası üçün öz təşəbbüslərini irəli sürmüş və bu məqsədləri praktikada həyata keçirmişlər.

Türk dövlətləri liderlərinin sonuncu Zirvə görüşü Azərbaycanın Qəbələ şəhərində (2025) keçirilib. 2015 - 2025-ci illər dövrü türk dövlətləri arasında integrasiya proseslərinin institusional baxımdan daha da dərinləşməsi və praktik əməkdaşlıq mexanizmlərinin genişlənməsi ilə xarakterizə olunur. Bu mərhələdə türk dövlətləri arasında münasibətlər artıq əsasən simvolik zirvə görüşləri səviyyəsindən çıxaraq daha sistemli və çoxşaxəli əməkdaşlıq formatına keçid etmişdir. Xüsusilə 2015-ci ildən sonra iqtisadi, nəqliyyat, enerji, təhlükəsizlik və rəqəmsal əməkdaşlıq sahələri prioritet istiqamətlər kimi formalaşmışdır.

2021-ci il bu prosesdə dönüş nöqtəsi hesab olunur, çünki həmin il təşkilatın adı “Türk Şurası”ndan “Türk Dövlətləri Təşkilatı”na dəyişdirilmiş və bu dəyişiklik əməkdaşlığın daha geniş geosiyasi çərçivəyə keçdiyini göstərmişdir. Bu transformasiya yalnız ad dəyişikliyi ilə

məhdudlaşmayaraq, təşkilatın institusional güclənməsinə, qərarvermə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinə və yeni sahələr üzrə fəaliyyətin genişləndirilməsinə gətirib çıxarmışdır. Eyni zamanda, üzv ölkələr arasında ortaq strateji baxışların formalaşdırılması və beynəlxalq arenada koordinasiya fəaliyyətinin gücləndirilməsi istiqamətində addımlar atılmışdır.

Bu mərhələdə Özbəkistanın təşkilat daxilində daha aktiv rol alması, həmçinin Türkmənistanın da müşahidəçi statusu çərçivəsində əməkdaşlığa daha açıq mövqe sərgiləməsi türk integrasiyasının coğrafi və siyasi əhatəsini genişləndirmişdir. İqtisadi sahədə birgə investisiya fondlarının yaradılması, sənaye və kənd təsərrüfatı layihələrinin koordinasiyası, eləcə də enerji resurslarının ixrac marşrutlarının şaxələndirilməsi əsas istiqamətlərdən biri olmuşdur. Xüsusilə Xəzər regionu üzərindən Avropaya çıxışı təmin edən enerji və nəqliyyat layihələri türk dövlətlərinin strateji əhəmiyyətini artırmışdır.

Bundan əlavə, mədəni və humanitar əməkdaşlıq da bu dövrdə yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Türk dillərinin ortaq elmi və mədəni platformalarda təbliği, təhsil proqramlarının genişləndirilməsi, tələbə mübadiləsi və ortaq tarixi irsin araşdırılması istiqamətində layihələr həyata keçirilmişdir. Rəqəmsal media və informasiya sahəsində əməkdaşlıq da güclənmiş, ortaq xəbər və analitik platformaların yaradılması türk dünyası haqqında informasiya axını daha sistemli hala gətirmişdir.

Nəticə

2020-ci ildən sonra regionda baş verən geosiyasi dəyişikliklər, xüsusilə Cənubi Qafqazda yaranan yeni təhlükəsizlik reallıqları türk dövlətləri arasında strateji koordinasiyanın daha da güclənməsinə səbəb olmuşdur. Azərbaycan və Türkiyə arasında hərbi-siyasi əməkdaşlığın dərinləşməsi bütün türk integrasiya modelinə təsir göstərmiş və təşkilat daxilində təhlükəsizlik məsələlərinin daha ciddi müzakirə olunmasına gətirib çıxarmışdır.

Nəticə etibarilə, 2015-2025-ci illər türk dövlətləri integrasiyasının sadəcə siyasi bəyanatlardan real institusional və iqtisadi əməkdaşlıq modelinə keçid dövrü kimi qiymətləndirilə bilər. Bu mərhələdə türk dünyası artıq regional faktor olmaqdan çıxaraq qlobal sistemdə daha koordinasiya və təsirli geosiyasi güc mərkəzi kimi formalaşmağa başlamışdır (Mukanova, 2022, s. 6).

Yuxarıda qeyd olunan ölkələr arasında baş verən integrasiya prosesləri türk dövlətlərinin vahid qüvvəyə çevrilməsinə töhfə verir. Yaxın gələcəkdə beynəlxalq arenada daha fəal şəkildə özünü göstərə biləcək “türk faktoru”nun yaranmasından danışmaq olar. Bu integrasiya prosesləri, Türk dövlətlərinin birgə fəaliyyətinin güclənməsi və beynəlxalq aləmdə daha təsirli bir güc olaraq çıxış etmələrinə imkan yaradır.

Ədəbiyyat

1. Bayramova, A. (2021). Azərbaycanın Türk dünyasının iqtisadiyyatında rolu. B., s. 21.
URL: <https://ereforms.gov.az/az/media/xeberler/amine-bayramova-azerbaycanin-turk-dunyasinin-iqtisadiyyatinda-rolu> - 274.
2. Əsədova, N. (2024). Azərbaycan və Mərkəzi Asiya ölkələri arasında əlaqələrin perspektivliyi. “Şərq araçdırmaları” jurnalı. №02. B., s. 67.
URL: http://doi.science.gov.az/pages/journals/es/pdf/es2024_2_67.pdf
3. Mahmudov, C. (2021). Türk dövlətlərinin beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində regional

- integrasiya perspektivləri. B., s. 78.
URL: <https://jhss-khazar.org/wp-content/uploads/2021/06/11-1.pdf>
4. Məmmədov, A. (2025). Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas hədəflərindən biri: Türk dünyasına integrasiya. B., s. 4.
URL: <https://aircenter.az/single/azerbaycanin-xarici-siyasetinin-esashedeflerinden-biri-turk-dunyasina-integrasiya-1792>
5. “Mahmud Kaşğarlı” beynəlxalq elmi jurnal. cild 2, №1. s.76-85; cild 2, № 2, s.175-179; cild 3, №1, s.161-172. <https://www.kashgarli.az/index.php/az/>.
<https://www.kashgarli.az/index.php/az/>
6. Məmmədov, C. (2021). Türk dünyasının integrasiya problemləri. B., s. 39.
URL: https://www.elibrary.az/docs/qazet/qzt2021_6655.pdf
7. Tağıyev, T. Türk dövlətlərinin integrasiya prosesinin sürətlənməsində mədəniyyət faktoru ön plana çıxır. Bakı Xəbər. B., 2022. s. 10. URL:
https://www.elibrary.az/docs/qazet/qzt2022_3770.pdf
8. Səttərov, V. (2015). Türk dünyası ölkələrində kooperativ hərəkəti və onun səciyyəvi xüsusiyyətləri. Magistr dissertasiya işi. B., s. 35.
URL: https://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/sattarov_vusal.pdf
9. Aqayeva, S. (2025). Tyurkskaya integratsiya stanovitsya qeopoliticheskim faktorom: Azerbaydjan na peredovoy. B. c. 4. URL: <https://1news.az/news/20251008121036980-Tyurkskaya-integratsiya-stanovitsya-geopoliticheskim-faktorom-Azerbaidzhan-na-peredovoi>
10. Quseynova, Q. (2021). Formirovanie obşetyurkskoy identichnosti na sovremennom etape. B. c. 176. URL: <https://www.geostrategiya.az/documents/2024/01/Geost-1705512581.pdf>
11. Mukanova, A. (2022). Perspektivı i osnovı tyurkskoy integratsii. M. s. 6.
URL: <https://kazpravda.kz/n/perspektivy-i-osnovy-tyurkskoy-integratsii/>
12. Orudjev, R. (2021). Trudnie momentı tyurkskoy integratsii. B. s. 3.
URL: <https://zerkalo.az/trudnye-momenty-tyurkskoj-integratsii/>
13. Poruboçaya, E. F. (2025). İntegratsiya tyurksoqo mira na sovremennom etape. M. s. 148.
URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/integratsiya-tyurkskogo-mira-na-sovremennom-etape>
14. Şamiş, E.D. (2025). Tyurkskaya kooperatsiya kak novıy faktor integratsii v Çentralnoy Evrazii. M. s.54. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tyurkskaya-kooperatsiya-kak-novyy-faktor-integratsii-v-tsentralnoy-evrazii>

Daxil oldu: 11.03.2026

Qəbul edildi: 30.05.2026